

Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu

Middle Asia Turkish Archery in Early Period of Development Process

Hasan Basri ÖNGEL*

* G.Ü. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

ÖZET

Türk kültür hayatında okçuluk faaliyetlerinin farklı etkinlik ortamlarında ve yerine getirdiği işlevler bakımından oldukça zengin bir uygulama alanına sahip olduğu görülür. Okçuluğa yönelik yeteneklerin geliştirilmesine imkan sağlayan avcılık, ekonomik değeri dışında; askeri, sosyal, yönetsel ve sportif işlevlerinin ön plana çıktığı görülür. Belli yoğunlukta bir ön çalışmayı gerektiren, askeri bayramların ve dinsel kökenli, törenli okçuluk yarışmalarının düzenlenmek suretiyle sportif yarışma amaçlı organizasyonların da toplum hayatında yer aldığı görülür. Avrasya coğrafyasında yaşayan göçebe halkların, yerleşik halklara üstünlüğünü sağlayan ok ve yayın yapılışındaki teknolojik farklılıklar ve uygulamadaki ayrılıklar, alt kimliklerinin esoterik kaynağı noktasına ulaştığı görülür. Ok ve yayın yapımında kullanılan malzeme ve yapılış bilgisi okült (gizli) bir şekilde, ustadan çırağa aktarılarak, yapıcısına ve ailesine sosyal hayatta seçkin bir yer kazandırdığı görülür. Ok ve yay kullanımı çok erken dönemlerde, sadece bireysel avcılıkta kullanılan av silahı olarak kullanıldığı, şaman inancına göre av tanrısınca insanlara sunulduğu düşünülürken, kurumsal av ve savaş silahı konumuna gelmesi ile de savaş tanrısınca insanlara imkan sunması amacıyla icat edildiği vurgulanmış, köken ve doğuş efsaneleriyle halklarca ulusallaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Dönem, Okçuluk, Ok, Yay, Mitoloji, Tören.

ABSTRACT

In Turkish cultural life archery activities within different environment and that is seen it is functions, Turkish archery has rich practical field. Besides it's economical value hunting which in able to development of ability related to archery, also which has priority of military social, administrative and sports related fonctions. Organization of

military and religious ceremonies which required intensive prework are seen in social life of people as sportive competition. Nomadic people who live in Euroasia geograpy, the technological differences and sufferences in practise of bow and arrow which make them superior to the civilized people, subidentify which is reached to esoteric resource point. The material and knowledge which is use for the production of arrow and bow caried from masters to novice in secret ways, provides elite position in social life of producers and its family. In early times using bow and arrow which is used in only individual hunting, presented to people by was god while it was thought, according to shamanist beliefs. Archery which has become organized hunting and was weapon, emphasized of invention bow and arrow as providing to possibility to people by war god, legand of rude and born it is tried to be nationalized by different tribes.

Key Words: Early Period, Archery, Bow, Arrow, Mitology, Ceremony.

GİRİŞ

Okçuluk günümüzde hâlâ popülerliğini ve varlığını sürdüren, erken dönemlerin de en eski sportif sanatıdır. Doğuş kaynağından binbeşyüzlü yıllara kadar süren, ilkel biçiminden gelişkin şeklini alana kadar, evrim süreci içinde ok ve yay insanoğlunun hep ortağı olmuş ve belirtilen dönemden bu yana en çok kullanılan ve en uzun ömürlü silah durumundadır. Yay erken dönemde insanın hem güvenliğini temin eden, hem de yiyecek, post gibi hammadde teminine imkan veren, insanoğlunun etkili bir avcı olmasını sağlayarak toplayıcı kültürden, bireysel avcılığa geçişte temel araç olmuştur. Karanlık çağlarda birçok yerleşim yerinde kendiliğinden gelişmiş olmasına karşın, orjinal olarak avcı toplumlarının av silahı idi. Takiben av örneğinden hareketle savaş kültürünün de odağında yer almakta gecikmedi. Söz konusu dönemden itibaren dünya uygarlığında okçuluk önemli bir rol üstlenmiştir. Kimi etnologlara göre; okçuluğun kültürel ilerlemedeki önemi, ateşin bulunması ile aynı derecede önemlidir. Bulunuşu erken dönemden öncelere dayanmasına karşın, folkloristlere göre; yayın bilinçli olarak kullanımı üçbin yıldan daha uzun bir geçişe dayanmaktadır.

Okçuluğun gelişim süreci, ok ve yayın birçok kültürün evrimi sırasında basitten komplekse uğradığı farklılaşmalarla olgunlaşmaktadır. M.Ö. 3500 yıllarında Mısırlılar kendi boyları kadar büyük çapta yaylar kullanmaktaydı. Orijinal olarak çakmak taşından yapılan ok uçları, daha sonraları bronzdan yapılı olmuştur. Bilim adamlarınca yaklaşık ikibin yıl sonra, Asurlular tarafından-ki Asurlular tarihçilerce turanoid bir topluluk olduğu kabul edilmekte - insan gücünün daha ekonomik kullanıldığı ve daha kolay

taşınabilirlik sağlayan kısa yayların geliştirildiği ileri sürülmektedir. Milattan önce binikiyüzlü yıllarda, Hititler hareket halindeki savaş arabalarından, ok atış yeteneklerini geliştirirken, milattan sonra beşyüz yıllarında Romalılar, daha etkin ve isabetli ok atışı için, yayı omuza değil, göze doğru çekme tekniğini geliştirmişlerdir. Binikiyüzlü yıllarda Cengiz Han birçok ülkeyi kısa ve daha güçlü yaylarla fethederek, bir dünya imparatorluğunu kurduğu görülür. Diğer yarımküredeki Amerikan yerlileri – Kızılderililer - için okçuluk, İngiliz ve daha sonraki Amerikalı koloniciler döneminde, av yoluyla ekonomik geçinme ve kolonicilere karşı yapılan savaşta varolma aracıydı. Son olarak, savaşlarda mekanik teknolojiye dayanan ateşli silahların kullanılması ile, okçuluk konum değiştirerek tüm dünyada varlığını sürdüren felsefi ve sanatsal bir spor haline geldi.

Sözlü gelenekte okçulukla ün kazanan birçok efsane ve kahramanın varolduğu görülmektedir. Grek söylencelerinde anlatılanlara göre; eski Olimpiyat Oyunları “Herkül” adı verilen yarı tanrısal bir okçu tarafından kurulmuştur. Oyunlar, okçularca hedef olarak kullanılan, zincire bağlı güvercinlere karşı yapılan hedef atışları ile geliştirilmiştir. Hedef okçuluğu, daha geç tarihlerde, Avrupa’da Robin Hood ve William Tell gibi halk kahramanları ile ilgili hikayelerde de görülmektedir. Gerçekte, Avrupa’daki bu okçuluğun popülaritesini kökeninde halk festivallerine dayanması sağlamaktaydı.

Bazı batılı bilim adamlarının (Dr. Paul E. Klopstağ’ın “Türk Okçuluğu ve Karma Yay” adlı kitabında ve Ralph Payne Gallwey’in “Orta Çağ ve Daha Sonraki Zamanların Türk ve Diğer Doğu Okları” adlı eserlerinde) belirttiklerine göre; Türkler’in binlerce yıl önce gerçekleştirdikleri uzaklık rekorları hala kırılmamıştır. Yine hedef okçuluğunda isabet ve mesafe rekoru; göçebe kültürüne sahip bir Moğol’a aittir. Bu yay teknolojisindeki gelişmelere rağmen hâlâ böyledir. Türk okçularının geleneksel anlamdaki atış rekoru; en az 874 Yard olup, 950 Yard’a ulaşabilmekteydi. Buna karşın modern okçuların gerçekleştirebildikleri atış mesafesi 850 Yard’dır. Serbest stil atış rekoru, ayak tipi yayla 1959 da ulaşılan uzaklık; 937.13 Yard’dır. Her iki tür ok ve yay üzerinde yapılan çalışmalar, açıklanması mümkün olmayan sonuçlar verdiği görülmektedir. Teknik ve teknoloji gelişirken, ilkel teknik ve teknolojinin kırdığı rekorlara günümüzde ulaşamaması, ilkel olarak adlandırılan birikimin ardındaki ve arka planındaki imkanların irdelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yazılı ve sözlü Edebiyat kaynaklarından ve arkeolojik araştırmalardan elde edilen veriler, okçuluk geleneğinin ardındaki birikimlerin DNA ipliklerini gözleri önüne

serecek güçtedir. Komşu halkların yazılı yıllıklarıyla kültürel tarihin en erken kayıtları, bunlara ait folklor formu içinde kullanılmak üzere ele geçirilmiştir. Aynı zamanda bunlara ait bazı veriler, resimlerin sembollerle bağlandığı yazılı metinleri içeren en erken yazılı sistemlerin formları da hâlâ bu güne kadar hayatta kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı, milattan önce beşbinden itibaren Altay ve Tanrı Dağları dolaylarında ortaya çıkan ve daha sonra tümüyle İç Asya'ya egemen olan "Atlı Bozkır Kültürü" olarak da adlandırılan, Erken Türk Kültürü'nde görülen okçuluk aktivitelerinin arka planı, Türk yay ve oklarının yapımı ve performansı, komşu ve akraba halkların kültürlerini de göz önünde bulundurarak ve bir karşılaştırma unsuru olarak dikkate alarak, belirlemektir.

Konunun esas alındığı zaman kesitinde, sözkonusu okçuluk aktiviteleri salt bir spor kavramı içerisinde değerlendirilemese de "belirtilen zamana ait sportif belirtilerin ilk örnekleri" anlamında görülebilir.

OK VE YAYLA İLGİLİ KÖKEN EFSANELERİ

Ok ve yay, Doğu Avrupa'dan Kuzey Çin'e kadar, uzanan Avrasya Bozkırları'nda anlatılan efsanelerde, av ve savaş tanrılarına dayandırılarak bir kökene kavuşmaktadır. Çinliler'in adını "Ch'ih-yo" şeklinde aktardığı, kimi kaynaklarda ise "Atlaşan" olarak da adlandırılan, Çin'in batısındaki ve kuzeyindeki göçebelerin savaş tanrısı, maden işçiliğinin, zırh ve tulganın, kargı ve kılıç gibi silahların yaratıcısı sayılır. Başında üç oktan oluşan bir taç ve elleri ile ayaklarında bıçaklar ile tasvir olurdu⁽⁸⁾. Elbetteki ok ve yayın buluşunu yapan, onları Prototürkler'e sunan da savaş tanrısı idi. Yine, ok tarihini hazırlayan Arap bilginlerine göre, Adem'den sonra ilk kez oku yapan ve kullanan İsfandiyar adlı bir Türk'dür⁽²⁵⁾. Savaş tanrısı Ch'ih-yo'nun başlığındaki üç okun Oğuzlar'da bir grup kabileye ünvan olarak verilmesi burada hatırlanmaya değer. Bu şekilde adlandırılmanın savaşçılıkla ve özellikle de okçulukla doğrudan bir ilgisi olması gerekir.

Çinliler'e göre ise, yay Hui ve ok Mocı tarafından bulunmuş olup, ikisi de Huang-Ti'nin (M.Ö.2697) sarayında vezir olarak görev yapmaktaymışlar⁽¹⁶⁾. Çin efsanelerinde de, İskitler'de olduğu gibi yayın rolü çok büyüktür. Efsanede göklerin hakimi (Tien) o yayı av tanrısına vermektedir⁽⁴⁾. Bu efsanelerin her iki toplumda da ortak olması, bunların daha önceleri birlikte yaşamış olmalarından dolayıdır. İskitler bunları herhalde etnik akrabaları olan Çu (Chou)lar'dan almışlardır. Bu İskit efsanelerinin, daha ileriki dönemlerde onların yerini alan Hun ve Türkler tarafından

yaşatıldığı yorumu, hepsi de aynı coğrafya üzerinde yaşadıkları ve benzeri bir dünya görüşüne sahip oldukları için yapılabilir⁽¹³⁾. Ancak Eberhard'ın çalışmaları, bu efsane ve söylencelerin Çin kıtasına, onların barbar olarak adlandırdığı göçebelere, İç Asya'dan taşınarak getirildiği, Çin kültürüne aktarılacak fantaziler oluşturduğunu ortaya koymuştur. Efsane ve söylencelerde yer alan tema ve simgeler, göçebe mitolojisinin sistematüğinde bir anlam taşıırken, Çin mitolojisinde hiçbir anlamı olmayan yakıştırmalar konumundadır.

Çeşitli Çin yıllıklarında görüldüğü gibi yayın mucidi olarak I'dan, Mê Ti'de de bahsediliyor. Granet bir çok Çin kronüğünde en az iki kişinin I ile özdeşleştirildiğini, zaten daha öncede belirtmişti: Biri kötü yaratıkları öldüren bir okçu, diğeri ise kötü biri olduğu için öldürülüyor. Burada bizi ilgilendiren kötü olan I'dır. I, Hsia zamanında yaşıyordu. Kral T'ai-K'ang kötü biriydi ve I tarafından öldürülür. Hou-Han Shu'daki bir metin ise, Shantung'da yaşayan barbarların bir ayaklanmasından bahsediyor. Conrady ise, I'yı Shantung barbarlarının prensi olarak kabul ediyor; çünkü I doğrudan I-I, doğu barbarlarının I olarak anılır. Li-sao onu, vahşi bir avcı olarak anlatıyor. Aynı zamanda Tso-chuan ve T'ien-wen'de onun kötü olduğunu anlatıyorlar. K'ung Ankuo'da ise, T'ai K'ang'ın tahttan indirilmesi anlatılıyor. I ilk önce Cho-hsün'e göç ediyor. Kendisini öldürten ve oğullarına da babasının haşlamasını yediren Han Cho'yu kabul ediyor. Ama bir başka yıllık olan Shui-ching-lu, onun Hsien'in döneminde Shantung'da (bugünkü T-Hsien) bulunduğunu söylüyor⁽²¹⁾. Efsanevi ve mitik bir kişilik olan "I"ın, etnik kimlik olarak barbar ve onların prensi olduğu, okçulukta üstün bir performansa sahip bulunduğu, vahşi bir avcı olarak Çin'in kıyı bölgelerine göç ettiği, gelip yerleşerek burada yaşadığı çeşitli Çin yıllıklarında açık olarak belirtilirken, aynı zamanda yayında mucidi olarak belirtilmektedir.

BİR MİTOLOJİK OLGU OLARAK OK VE YAYIN YAPISI

İnsan yaratısına dayalı mikrolit anlamında kemikten yapılmış ilk enstrümanları, ahşapla kemiğin, sinirle tahtanın, onları birleştiren ilk tutkalın ve taşla ahşap malzemenin, gelişim çizgisinde ok ucu olarak işlenen bronz ya da demirle tahtanın, birleştirilerek bir uygarlık ürünü olarak oluşturulan ok ve yay, doğrudan bir inancın yaratılmasına da araç olduğunu görüyoruz. Mistik bir görüş açısı içinde, tüm bu sihirli maddelerin yaratabileceği varsayımları görebiliriz⁽²⁰⁾. Yay yapımındaki maddelerin mistik gücü gibi, Türkler'de yay yapımı önemli bir iş ve sanattı. Efsanevi anlatımlarda bunun

için avcı dağlara düşerek yedi geyik tekesi yakalar ve bunların boynuzundan yay hazırlarlar. Boynuz, ağaç ve sinirden oluşan Türk yayı, bunların balık tutkalı ile yapıştırılması ile meydana gelirdi⁽⁵⁾.

Kalmuk destanı Dzangar'da "kahramanın atış yayı" ve Başkurtlar'da "kemik ve kurt siniriyle kaplanmış yay" demek olan "edrene" sözcüğünün kökeni, Doğu Türkleri'nin folklor materyallerinin incelenmesinden ortaya çıkmaktadır. Sir-Derya kıyılarında derlenen Kazakça "Adile Sultan" destanında edrene, Başkurtça ve Kalmukça'da olduğu gibi, doğrudan doğruya yay anlamına kullanılmıştır ki yay kavramını ifade eden arkaik bir sözcük olduğu düşünülür. Orta Asya Kırgız-Kazakları eski kahramanların "edrene" denilen bir tür yay kullandıklarını yalnız destanlarından bilirler, İrtiş havzasındaki Kazak-Kırgızlar ise "edrene"nin Başkurt icadı olan yay olduğunu söylerler⁽¹⁴⁾.

Kompozit (mürekkep) Türk yaylarının yapımında efsane ve destanlarda belirtildiğine göre, dört çeşit organik madde kullanılmıştır: ağaç, boynuz, sinir ve tutkal⁽²⁵⁾. Yakut Türkleri'nin Er-Sogotoh destanında, Er-Sogotoh'un kemikten yapılmış yayını altı kişi çekemez, okları çekice benzer ve ağaçtan yapılmış balıkçı kulübeleri kadar büyüktür⁽²⁾.

Altay Türk masallarından "Kara-Atlı Han" (Karattuu Kan) adlı masalda; ki bu masal türeyiş destanına paralel bir temaya sahiptir, çocuk kendine "yay" yapmak için yedi dağı dolaşır ve yedi geyik tekesinin boynuzlarını toplar. Boynuzları yan yana getirir, yapıştırır ve bunlardan da çok büyük ve çok kuvvetli bir yay yapar. Yay kırılsız olmazdı. Ama bu öyle bir yaydı ki, her kırış de buna uymazdı. Büyük denizin ta öbür ucunda, "yaan" adlı canavar bir hayvan yaşarmış. Oğlan onu öldürür, derisini yüzerek yayına kırış yapar, Eski Türkçe'de "yağan", fil demektir⁽⁵⁾. Bu arada tekenin erken dönemden itibaren Türkler'de totem hayvanı olduğunu düşünürsek, onun, yapımında kullanılan yay da aynı ölçüde totemik bir değer taşıyor ve kutsaldır.

Köktürk döneminde kemik yaylar çok geliştirilmişti. O kadar ki Çinliler bu görkemli yaylarda tek boynuzlu efsanevi bir hayvan olan "kilen" boynuzu ve oklarda kartal kemiklerinin kullanıldığını sanmakta idiler⁽⁸⁾. Öte yandan, boynuzları ok yayı yapılmasında kullanılan düz boynuzlu sığırlar hakkında, Co-ging-lu çok önemli açıklamalarda bulunuyor: Co-ging-lu'ya göre, Cüe-duan (boynuz ucu) adlı bir hayvan vardır. Bu hayvan, anlatılanlara göre, görünüşte gergedan'a benzermiş. Çoğu kez ileri sürülmüştür ki, Çin gergedanı, ren geyiğinden doğan gerçekle bir

ilgisi bulunmayan hayalen yaratılmış efsanevî ve fantastik bir hayvandır. Kuzey toplulukları hakkındaki haberlerde ren geyiklerine ait hemen hemen hiç bir bilgi yoktur, halbuki bazı kuzey kavimlerinin kesinlikle ren geyiğine sahip olmaları gerektiği kabul edilmesi gerekir. Belki Cüe-duan hayvanı ile ren geyikleri kastedilmiştir, belki de sığırların yukarıdaki metinde sözü edilen düz boynuzları, Cüe-duan hayvanınıninki ile aynıdır⁽⁵⁾. Sonuç olarak barbarların ok ve yayları efsanevî ve kutsal hayvanların boynuz ve kemiklerinden yapılmaktaydı.

Tüm Avrasya bozkırını kapsayan sınırlar içinde, genel çerçeveye katılan atlı göçebe halklar, ok ve yayın yapılışında kullandıkları teknolojik farklılıklar ya da uygulamada kullanışlarındaki ayrılıklar, alt kimliklerinin esoterik kaynağı noktasına ulaşmıştır. Ok ve yayın yapımında kullanılan malzeme ve yapılış bilgisi okült (gizli) bir şekilde, ustadan çırağa aktarılarak, yapıcısına ve ailesine sosyal hayatta seçkin bir yer kazandırdığı görülür. Yine Dede Korkut hikayelerinde Eksek - koca'nın oğlu olup, "Okçu" namıyla anılan birinden söz edilmektedir. Onun adının, Salur-Kazan ile ilk bakışta sanıldığından daha sıkı bir an'aneyle birbirine bağlı bulunduğu kuvvetle söz konusu olabilir: Korkud'a dayandırılan XVI. yüzyıl "Atalar sözü"nde erkekliğin ideal bir şekli olarak Salur Kazan ile birlikte onun "okçu"su, yani Barthold'un açıklamasına göre, "okçusu ve ona ok yapan" Kuzan adlı birinden söz edilmektedir⁽¹⁵⁾. Destanlarda altın, gümüş, demir, bakır, kamyş, kayın ağacından yapılmış oklarla karşılaşmaktayız. Yay da sığır sinirinden, kurt sinirinden ve kemikten yapılmaktadır⁽²⁾. Tek başına iş göremeyen okun tamamlayıcı parçası yaydır. Bunun yapımı ise, oktan daha zordur. Çok eski silah kitaplarında yaylar, et-kemik-kan ve sinirden oluşan insana benzetilir ve bundan ötürü de kutsal sayılırdı. Gerçekten de yaylar, ağaç – tutkal sinir ve kemikten yapılır⁽²⁵⁾. Bu yayların yapımı bir yıl almakta, iyisi iki yüzyıl kullanılabilirdi. Bu konuda ustalığa ulaşmak bir ömür alırdı. Bu üstün kaliteli silaha, uzun ve yorucu idmanlarla edinilen atış yetkinliğini de eklersek varılan göz kamaştırıcı sonuçlara şaşmamak gerekir⁽²⁵⁾.

Ok ile yay kullanımı çok erken dönemlerde, sadece av silahı olarak kullanıldığı, ancak çeşitli savaşlar nedeniyle toplumlarda geliştirilerek kullanıldığı, köken ve doğuş efsaneleriyle ulusallaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kurumsal av ve bu avda uygulanan okçuluk taktik ve tekniklerinin zaman içinde, savaş eğitimi ve taktiği uygulaması şekline dönüşerek, okçuluk faaliyetinin odağında yer aldığı temel nitelik haline gelmiştir.

ERKEN DÖNEMDE OKÇULUKTA KULLANILAN YAYLAR VE YAY TIPLERİ

Çin yıllıklarında çok sık söz edilen “Ku” kelimesi, yay anlamına gelmekteydi. Bu anlam I-ching, Hsi-ts’ih’de ortaya çıktığı görülür, yani çok eski bir kelimedir. Bu kelimenin son harfinin düşmesine kadar, “Kung” kelimesiyle benzeşmekteydi. Çin yıllıklarından Shih-shih, Shansi’de son harfin düşmesinin adet olduğu, Sung dönemi için anlatılmaktadır⁽⁷⁾.

Boynuz ve yenden yapılan yaylar (Ku) çok tanınıyordu ve K’ao-kung-chi Shansi’de bulunması gereken yayları, özellikle Fen-hu ülkesinden kaldırıyor ve başka bir yerde vurguluyordu.”Hu” barbarlarının kendi yaylarını kendilerinin yaptığını söylüyor.”Ku” yayı, kuzey halkını gösteren eğri oklarla ve gökyüzü kurdunun takım yıldızıyla ve çanak atma sporuyla yan yana duruyordu. Burada sadece yay anlam bakımından kuzey halkıyla vurgulanmıştır⁽⁷⁾. Astral anlamıyla da, nesnel anlamıyla da (Ku) okun, Çinliler’ce barbar olarak adlandırılan, aralarında Prototürkler’in de bulunduğu halklara ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

Asya’da ok ve yayla ilgili en eski buluntular Kuzeydoğu’da ve Sibirya’da ele geçmiştir. Bunlar okçuluk tarihinde önemli bir evrime işaret etmektedir. Kökeni Hunlar’a açıkça organik olarak bağlanabilen buluntular, pek az olmakla beraber, meydana çıkarılan, bu halka özgü ve aynı zamanda İç Asya özellikleri de gösteren bir hayli eser vardı. Bunlardan biri de kompozit yaylar idi⁽²²⁾. Bu açıdan bakıldığında Asya yaylarında kompozit bir yapı ile karşılaşmaktayız. Ağaç yayın iskeletini teşkil etmekte, kolların iç ve dış yüzleri boynuz ve sinir gibi organik maddelerle kaplanmaktadır. Böylelikle yayların, dolayısıyla okların boyları kısalabilmekte, daha uzağa atış sağlandığı gibi, at sırtında da daha rahatlıkla kullanılabilir. Basit yaylar, ağacın cinsi ne olursa olsun, kısa bir süre sonra kurur, esnekliğini yitirerek işe yaramaz olurlar. Oysa kompozit yay çok daha uzun ömürlüdür: üstün kaliteli ve bakımlı bir Türk yayı ikiyüz yıl kullanılabilirdi. Ayrıca, yayın gücü ve esnekliği, boynuzla sinir oranı değiştirilerek istenildiği gibi ayarlanabilmekteydi⁽²⁵⁾.

Arkeolojik kazılar sonucu elde edilen veriler de konuya açıklık getirirken, yaygınlığını da gözler önüne serecek durumdadır. Kul Oba kazılarında bulunan, M.Ö.(4-5) yüzyıla ait İskit vazosu resminde, okçunun kiriş taktığı yayın başlarının dışa kıvrık, kabza kısmının içe doğru çökük olduğu görülür. Aiskhilos (M.Ö. 525-456) ile Sophokles’in (M.Ö.495-406) tragedyelerinde reflex İskit yayları diye anılan

bu tip yaylara, Yunan vazolarındaki Amazon tasvirlerinde de rastlanıyor. Bu kompozit yayların, Küpido yayları adıyla Grekler'e geçtiği biliniyor⁽²⁵⁾. Bu arada bu etnokültürel buluntular Amazonlar'ın etnik kimliği ve yurtları konusunda da ipuçları verebilmektedir.

Kimi tarihsel resimler de dönemiyle ilgili aydınlatıcı kaynaklar konumuna ulaştığı görülmektedir. En güzel örneklerden olan Tâkı-ı Bustân'daki domuz avı sahnesinde, iki ayrı tip yay görüyoruz. Birinci tip, kısa boyu ve içeri çökük kabzası ile İskit yayını andırıyor. İkinci tip ise, kolları uzun, kabza düz, başlar uzun ve açığı yapacak tarzda dışı kıvrıktır. Sasanî yaylarının formu, bu iki tipin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır⁽²⁵⁾. Tarihsel süreçte yayların gelişim evresine bağlı olarak ortaya çıkan varyantları en güzel biçimde bu tablodan yakalayabilmekteyiz.

Kuzey-Doğu Asya bölgesinde doğan ve güneyde Çin'e, batıda İç Asya üzerinden Suriye'ye, Anadolu'ya ve Kırım'a kadar yayılan ikinci tip, Asya yayları arasında en yaygın olanıdır. Uygur duvar resimlerinde yalnız bu tipe rastlanıyor. Araplar'ın, Sasaniler ve Türkler'le yaptıkları savaşlarda bu yayla tanıştıkları biliniyor. Daha sonra Selçuklular ve Moğollar da aynı yayı kullanmışlardır⁽²⁵⁾. Bu anlamda savaşlar sadece ekonomik ve siyasi bir yaygınlaşmayı gündeme getirmekle kalmayıp; teknik, teknolojik ve kültürel diffüzyonu da sağlamaktaydı.

Hunlar'dan ve Göktürkler'den beri Altaylar'da ve Çin Türkistan'ının geniş bozkırlarında dağınık kümeler halinde yaşayan Türk boyları doğu okçuluğunun en başarılı uygulayıcısı olmuşlardır. Çin-Türkistan'ında, Kumtura'da, Kızıl'da, Bezeklik'te bulunan frekslerde okçu tasvirlerine rastlarız. Yayların kabzaları düz, başları uzun, düz ve keskin biçimde dışı kıvrıktır⁽²⁵⁾. Rus arkeoloğu Minajeva, Volga çevresi bozkırlarındaki ölü yakılan Hunlar'a ait oda mezarlarında, çeşitli silahlar bulmuştur. Bunların başında yay ve oklar gelir. Aşağı yukarı yüzaltmış santimetre uzunluğundaki yaylar, gayet ince işlenmiş kemik ve boynuz kakmalarla süslüdür⁽¹⁹⁾.

Çinliler'in kuzey halklarının yaylarını övmesi ve onları severek haraç olarak kabul etmeleri dikkat çekicidir. Böylece özellikle Su-shen'ler haraç olarak yayları veriyorlardı. San-kuo zamanında ise, Koreli kabileler de yayı haraç olarak verdikleri görülür. Bu dönemde "yay"ın bir değişim aracı olarak da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu halkların bir çoğunda söz konusu olan, boynuzdan yapılmış yayların varlığı kesinlikle belirtilmiştir. Diğerlerinde ise, sadece tahmin edilebiliyor. Tunguzlar'da yapılan yayların maddesi belirtilmemiştir. Hsien-pi'lerin

boynuzundan yay yaptıkları özel bir sığır türleri vardı. Chüeh-tuan Ch'ilin'e benzer bir hayvandı. Boynuzlarından yay yapıyordu. Chüeh-tuan düz boynuzlarından dolayı Hsien-pi'lerde bulunan sığırlarda bir ilişkisi olduğu düşünülüyor. Bu sığırların boynuzlarında da yay yapıyordu. O halde Ch'ilin'le sığırı birbirine bağlayan bir de geleneğin olması gerekiyor ve bu bağlantılar da yine kuzeye aittir⁽⁷⁾. Lieh-tse'de yayı çok iyi kullanan bir ustadan söz edilmektedir. Bu adam "Yen" boynuzundan yapılmış bir şey kullanıyormuş. K'ao-kung-chi, Hu'larda (Kuzey Barbarlarında) yay yapan birinin olmadığı, çünkü herkesin kendi yayını yapabildiğini belirtiyor. Yayın, kuzey halklarıyla olan ilişkisi daha açık bir şekilde vurgulanamıyor⁽⁷⁾. Köktürk obaları içinde cinsiyete dayalı iktisadi iş bölümü, galiba, Plan Carpin'in XIII. yüzyılda saptadığı şekilden pek farklı değildir. Erkekler ok yapımı ve biraz da sürüyle uğraşma dışında çalışmazlar, buna karşılık, avlanır ve ok talimi yaparlardı⁽³⁾.

Asya kökenli yay tiplerinin formları arasındaki farklar yanında, malzeme ve yapım teknikleri arasında da bazı farklar bulunmaktadır. Türk yayı, kompozit Asya yayları içinde en kısa boylu olanıdır. Arab, İran, Kırım-Tatar, Hind ve Sind, Kore ve Çin yaylarına ait örnekler arasında 110-120 cm gelenine hiç rastlanmadığı halde, bu ölçü Türk yayları için standart ölçüdür. Boyunun kısa oluşu, Türk yaylarına üstünlük sağlayan önemli bir özelliktir. Böylece oklar da kısa ve hafif olmakta, daha uzak mesafeye gidebilmekteydi. Hedef oklarındaki delici güç ise, okun kitlesinden çok hızına bağlıydı. Kısa ve hafif okun tek sakıncası havada sapmasıdır; ama bu sakınca atış ustalığıyla önlenebiliyordu⁽²⁵⁾.

KATIŞIK (KOMPOZİT) YAY

Tarihsel belgeler ışığında yapılan incelemeler sonucu, Çin'de çok çeşitli yaylar görmek mümkündür. Katışık yay ise, sadece Kuzey Çin ile sınırlıdır. Sağlam ağaç ve boynuzların üst üste tutkalanması sonucu oluşuyorlardı. Ayrıca çoğunlukla deri ile kaplanıyorlardı. Çin yıllıklarının belirttiklerine göre, bu tip yaylarda önemli olarak vurgulanması gereken, Orta ve Güney Çin iklimine dayanıklı olmamalarıdır. O zaman katışık yay'ın kuzeye, Çin kıtasının kuzey bölgesinde yaşayan, barbar olarak adlandırılan kıyı halklarına ait olduğu söylenebilir. Yazı işaretinin gösterdiğine göre, bu yaylar daha Shang zamanının da bile kullanılıyordu⁽⁷⁾.

C. J. Longman, "Okçuluk" adlı eserinde "Karma Yayın"(Kompozit Yay) yapısını şöyle anlatmaktadır. Yayın yapımında beş çeşit organik madde kullanılmıştır : 1- Tahta (iki

tür), 2- Siyah boynuz, 3- Hayvan sinirleri, 4- Huş ağacı kabuğu, 5- Yapıştırıcı ⁽²¹⁾ ... Merkezi eksen veya “backbone” uçlara doğru sivrileşen veya yayın bütün uzunluğu boyunca dolanan tahtadan oluşurdu. Bu tahta kesit yüzeyde boyu eninden fazla olacak şekilde düzleştirilirdi. Tahta çok sert olmayıp, lifli bir yapıya sahiptir ve kahverengi, sarı arası bir renktedir. Yüzey, yapıştırıcının tutması için yivlenmiştir. İç kısım kenarları daha sert kahverengi-kırmızı tahta ile yapıştırılmasına rağmen düzleştirilmiş, buna karşılık dış yüzeyler ise yuvarlaklaştırılmıştır. Ayrıca, yayın tüm uzunluğu boyunca dolanan şeritler, iç kısmın kalınlığından daha geniştir. Ve böylece kenarları üst üste kaplayan bir tür sığ kanal her bir yüzde oluşmuş olmaktadır. Bu kanalların her birinde geniş bir şerit halinde, muhtemelen bir çeşit mandadan alınmış uzuvların son derece uzamasını sağlayan yoğun bir boynuz tabakası vardır. Benzeri bir yapıya sahip olan Avar yayları da bir kaç parçadan oluşmaktaydı. İç tarafa yerleştirilen kemik parçalar yayın elastikiyetini artırırdı. İç Asya kökenli olan bu bileşik ya da katı yaylar çok özellikli ve usta ellerde üretilebilen, çok derin bir birikimin sonucu yapılabilmekteydi. Bu çeşit kemik parçaları Hunlar’da ve ilk Macar mezarlarında da savaşçı alplarla birlikte gömülen yayların parçası olarak bulunmuştur⁽¹⁷⁾. Yayın elastikiyetinde önemli bir yeri bulunan bu şeritler kanalı tamamen doldurur. Şerit sırt boyunca göbek bölgesine oranla daha incedir. Boynuz şeritlerin iç yüzleri de aynı amaçla yivlenmiştir. Daha kalın olan şerit bandı çevreleyen hemen hemen aynı genişlikte ve merkezde 1/16 oranında daha kalın olan ve kenar kısımlarda eğilmiş ikinci bir şerit vardır. Bu merkez eksen üzerinde göbek boyunca uzanan bir çeşit çatı oluşturmaktadır. Rahatlıkla boynuz şeritlerin merkezde veya merkez yakınlarında çiftler halinde birleştiği varsayımı yapılabilir. Diğer bir yandan tahta tutacak boyunca geçmektedir.

Merkezi için sırt tarafı boyunca uzanan kenarın yer aldığı daha ince boynuz şeridi kaplayan ve uzunlamasına yerleştirilmiş ve muhtemelen geniş getiren hayvanların boyun veya sırtından alınmış sinir tabakası vardır. Bu tabaka yoğun ve homojen iki katmandan oluşmuştur. Bu kısmın kalınlığı, yayın merkezi yakınlarında yaklaşık 3/16 inch’tir ve boynuz şeritlerde olduğu gibi uçlara doğru incelmektedir. Tüm yüzeyi kaplayan pürüzsüz ve parlak hemen hemen satensel bir yüzeye sahip, kahverengi-kırmızı huş ağacı kabuğundan yapılmış bir tabaka vardır. Komşu kabuk parçaları birbirlerine boşluk bırakmayacak şekilde birleşir ve böylece bir uçtan diğerine hava koşullarından etkilenmeyecek bir kılıf oluşturur. Aynı zamanda yayın ince yapısını

korumakta ve görünüşteki karmaşıklığını ortadan kaldırmaktadır. Âdeta homojen bir yapı oluşturan araca dönüşür.

Yaylarının uzunluğu bir kadem (=ayak), okları ise bir kadem ve iki parmağıdır. Yedinci ve sekizinci aylarda (Temmuz ve Ağustos aylarında) zehirli bir bitkiyi kaynatırlar ve bunu oklarına sürerler ve ok hayvana değer değmez öldürürdü⁽⁶⁾.

Tung Yabgu'nun ordusunda kullanıldığı Hsüan T'sang'dan öğrendiğimiz reflex yayı, sanat eserlerinde de, alpların kulak hizasına kadar gererek, oku çok uzaklara ilettiklerini görürüz, Orhun yazıtlarında “keş” diye anılan ok kınları, Orta Asya'da da kuzey Asya petrogliflerinde görülen büyük ve yassı şekildedir. Ancak Kuzey Asya Türk keşler'i altından ya da altın ile süslü idi⁽¹⁴⁾. Türk yayları kompozit ya da reflex yaylardır. Kirişi takılı değilken kolları tersine doğru kıvrıktır. Bu yüzden kurulması ayrı bir ustalık ister. Yayın her kısmının adı vardır. Ortasındaki, yayın kavrandığı şişkin yere “kabza” denir. Kabza boğazı ile kollara geçilir. Atış sırasında okun dayandığı üst kabza boğazı tir geçimi diye anılır. Buradan yassılaşılarak devam eden kısma “Sal” denilir; atışta yayın en çok çalışan yeridir. Bunun devamında içi hafif kabarık, dışı balık sırtı gibi çıkıntılı olan “kasan boğazı” ile geçilir. Kasan, adından da anlaşılacağı gibi, yayın kollarını ters yönde kasar ve onları kuvvetlendirir. Kasan ile yay başı arasındaki yere kasan başı denilir. Başların dış yüzlerinde, giriş ilmeklerinin takıldığı oyuklara “tonç kertiğin” iç kenarına aşınmaması için sarılan sargıya “tonç sargısı” adı verilir. Kabzasının tam ortasında, boyunların birleştiği iç kısımda çelik (İbrancak) denilen küçük bir kemik ya da fildişi parçası vardır⁽²⁵⁾. İlerisine “gövde”, sol bileğe takılan meşin bileziğin hizasındaki yatağına “siper”, baş parmağına geçen yüzüğe “zeykir” denir, okların konduğu kaba ise “kandil” ve “tirkeş” adı verilir. Yayı geren ve ipekten olan ipe ise, “çile” adı verilir. Ok atımından sonra, yayın esnekliğini yitirmemesi için gergin bırakılmaması, çözülmesi gereklidir⁽²⁵⁾.

Yaylar asimetrik şekilde olup, uzunluğunun 1/3'ü tutulduğu yerin altında ve 2/3'ü ise üstündedir. İp bağlanıp söküldüğünde farklı yönlerde hareket ederler. Tahtadan yapılmış yapışkanlı şeritler ile birbirine dik, inceltilmiş ve bazen hava koşullarından etkilenmesini önlemek amacıyla koruyucu bir tabaka ile kaplanırdı.

Yayın boyutları ve okun uzunluğu tamamen okçunun vücut ölçülerine bağlıdır. Yayın uzunluğu, okçunun boyu ve kolunun uzunluğuna bağlı olarak değişirdi. Okçunun boyu ve kol uzunluğu arttıkça yay uzunluğu da artmaktaydı.

Li-chi ve Shih-tse'de de boynuzdan yapılmış yaylardan söz edilmektedir. Su-shih-yen-i, Han-wei ve Chin zamanlarındaki boynuzdan yapılma yayların ölçülerinin farklı olduğunu söylüyor. Han kabartmalarında tasvir edilen yaylar, katışık yayları göstermekteydi. Yani boynuzdan yapılmış yaylardı. Yayların yapımından söz eden K'ao-kung-chi'de de boynuz hakkında çok şey anlatılmıştır. Boynuzun uzunluğu 2.5 ayak, yayın ise 6-6.6 ayak olarak verilmiştir. Eski yayların, kuzey halkların yaylarından daha uzun olduğu görülüyor⁽⁷⁾. Bazen Ch'ui yayın mucidi olarak sayılıyor. Ancak Ch'ui genel olarak bütün tahta ve ayna ilişkilerinin mucidi olarak bilinmektedir. Çoğunlukla yay için herhangi bir mucitten söz edilmez. Aksine I, yayın mucidi sayılıyor⁽⁷⁾.

TATAR YAYI

Yaylar; özünde kullanılma amaçlarına göre yapılar oluşturdukları görülür. Kullanıldığı yere, kullanma konumuna ve pozisyonuna göre olduğu gibi, coğrafi ve iklimsel özelliklere bağlı olarak yayların niteliklerinin farklılaştığı anlaşılmaktadır. Orkun Kitabelerinde İteriş Kaan, Göktürkler'de ordunun “üçte ikisi atlı (atlığ – süvari), üçte biri yaya (yadağ)” olduğunu söylüyor. Süvari birliği birinci birlikti. Türkler tarafından benimsenen savaş sisteminde yaya savaşçının işlevi pek önemli görülmemesine rağmen, bu uygun bir orandı. Ancak atlı olanda, yaya olanda ok-yay kullanmakta idi. Ancak ok ve yayları farklı niteliklere sahipti. Ok, daha çok uzaktan uzağa yapılan savaşa, özellikle stratejik geri çekilmelere tahsis edilmişti⁽¹⁰⁾. Okçulukta kullanılan okun kapasitesi ve etkili olarak ulaşabildiği uzaklığa göre, avcılarının ve göçebe savaşçıların kullandığı uzun mezilli birleşik yaylar ile yerleşik toplumların savunma amaçlı kısa mesafeli (Tatar) yayları olmak üzere iki tür yay ile ona uygun okun Avrasya'da kullanıldığı bilinmektedir. Oluklu ya da zenberekli ok yayını (Tatar Yayını) eğer Çinliler bulmadıysa, onu geliştirip büyük ölçüde kullananlar onlardı. Bu silah çok geçmeden Hiung-nular'ın yaylarıyla boy ölçüşebilecek duruma gelecektir. Geri kaçan atlı avcılar şimdiye kadar ince uzun ve kuyruklu oklarını çok uzak hedeflere karşı başarıyla kullanmakta idiler. Tatar Yayını ise, ancak yayaların işine yarıyordu. Kısa sağlam okları dar aralıklarda, ama öldürücü bir etkiyle kullanılırdı. Yay gerçekte ne kadar avcının ve kovucunun silahı idiyse, bu yeni silah da (tatar yayını) başarılı bir savunma gereciydi. Birincinin amacı kaçana yetişmek ve hedefe deymekse, ikincisi vurduğunu öldürmek amacını güdüyordu⁽¹⁾.

Yaklaşık ikibinbeşyüz yıl önce, Çin’de çok eski dönemlerde ortaya çıkmış Tatar Yayı (Cross Bow) büyük bir teknolojik ilerleme içine girdi. Quin of Chou klanının üyesi bir kişi tarafından icat edilen tam tertibatlı bronz Tatar Yay mekanizması ile, Tatar Yay oldukça ağır yükleri kaldırılabilen kapasiteye ulaşır ve ilk kez ağır bir oku öylesine güçlü bir şekilde attı. Bu tam olarak ok ve yayın askeri rolüne son vermesine rağmen, onu seneler süren doğal yalın ok atıcılığı ile eğitilmiş asil okçuların elinden alarak, sıradan piyadelerin eline teslim etti. Bu da okçuluk çalışmasının gizemli olmaktan uzaklaştırılmasına ve yayılmasında önemli bir etkiye sahiptir⁽²¹⁾. Bu arada söz konusu Tatar Yayları’nın Choular’la doğrudan ilişkili olup Choular’ın kuzey (Prototürk) halklardan olduğu da düşünülürse, Tatar Yayları’nın İç Asya kompozit yaylarının bir varyantı olabileceği söylenebilir.

Tatar Yay olarak da adlandırılan savunma amaçlı Çin yayının yapısal tekniği, Konfiçyüs zamanından, geleneksel okçularının 1940’larda bu işi bıraktığı zamana kadar çok az değişmiştir. Yay, karın kısmından sıkıştırma yapmak için ve genişlemeyi önlemek için yay yüzünü kuvvetlendirmek amacıyla öküz boynuzu ile tahtadan (ya da bazen bambu) özünden yapılır. Bu kombinasyon etkisi ile, yayın (c) şeklini alabilmesi için gevşetilir⁽²¹⁾.

ERKEN DÖNEM OK TIPLERİ

Yaylar gibi oklarda amaçlarına göre farklı özellikte tiplere sahipti. Haliyle yayın tipi, okun tipini ve niteliğini etkilemekteydi. Yazılı ve sözlü kaynaklarda okların kullanım amacına göre farklılıklar taşıdıkları bilinmektedir. Orhan Şaik Gökyay’ın günümüz Türkçesi’ne aktardığı Dede Korkut Kitab’ın da, “kayın okun düşmana doğru varsun” diye dua edildiği görülür. Kayın dalları, sürgünleri düzgün ve esnek olduğu için eski Türkler bundan ok yaparlarmış⁽¹¹⁾. Yüksek kaliteli demirden Altaylı demirciler ok uçları yaparlardı⁽¹²⁾. Çinli tarihçilerin “Fuli” adı verdikleri, Türk hanları, metal işlemedeki ustalıklarından dolayı kendi ordularını silahlandırma ve zırhlı süvarilerden oluşan vurucu bir güç oluşturma imkanına kavuşmuşlardı. Türk silahlarının temelini boynuz yaylar ve oklar oluşturmaktaydı. Bu durum Turfan heykel figürlerinden başlıca Türk savaşçıları (Yukarı Yenisey) Sülek kaya resimlerinde de tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde boynuzdan yapılan oklarla silahlanmış süvariler tabii olarak kambur gösterilmiştir. Yine diz vererek ok atan birinin üzerine küçük tuğ takıp mızrağını çevirmiştir⁽¹²⁾.

Dede Korkut destanındaki yiğitlerin okları, ak yelekli kayın ağacından yapılmış oklardır. Yelek; atıldığı sırada hedefinden şaşarak hedefi aşmaması için okun arkasına takılan tüylere verilen adıdır⁽¹⁴⁾. Genel olarak bu tüyler kartal kanadından yapılırdı, kartalın şamanlarla köken birliğinden dolayı dinsel bir değerde olması nedeniyle simgesel anlamlar da taşırdı.

Kaliteli bir ok, sıradan oklara göre biraz daha uzun olup, ok iple çekildiğinde; okçunun kulağının arkasına kadar gerilirdi. Farklı uzunlukta oklar olmasına karşın, genel olarak okun uzunluğu şu şekilde ayarlanırdı: Boğazın ortasından, işaret parmağının ucuna kadar olan uzunluk ölçülür ve bu uzunluğa üç ya da yedi santimetre güvenlik faktörü eklenip, bir okçu için ideal ok boyu bulunmuş olurdu.

Oklar değişik amaçlar için değişik çapta, uzunlukta; farklı maddelerden ve uçlardan oluşmaktaydı. Geçmişte ip ve halatları kesmek için kullanılan “U” şeklinde ok uçları kullanıldığı gibi, üzerine çok dikkatli yerleştirilen deliklerden havanın geçip atıldığında sesli işaret ve korku veren uçlarda bulunmaktaydı.

Uzaklık okları daha uzun, daha dar şaftlı uçlu, daha sağlam bir yapıya sahipti.

SES ÇIKARAN (VIZLAYAN) OKLAR

Kimi tarihçiler ve ok tarihi araştırmacıları tarafından, “sesli okların” Çinliler tarafından icat edildiğinin söylenmesine rağmen, arkeolojik veriler daha çok Orta Asya göçebeleri ya da Doğu Asya Bozkırları’nda yaşayan topluluklar tarafından icat edilmiş olabileceğini gündeme getirmektedir. Yine Çinliler’in karma yayları bulması bazı bilim adamlarınca onaylanmakla birlikte, Çinliler’in doğrudan kendileri bile göçebelerin okçulukla yapabilecekleri şeyleri bildikleri, onlara “Ok ve Yay Milleti” demelerinden anlaşılmaktadır. Çin İmparatoru Wen Ti’nin, Hiung-nu hakanına yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: “ Bu hanedanın ilk imparatoru şu politikayı benimsemiştir. Ok ve yay milletini kapsayan Çin Seddi’nin kuzeyi ordu komutanına bağlı olacaktır. Çin Seddi’nin içinde kalanlar Hun Devleti’ne bağlı olacaktır. Böylece bu insanların her biri kendi meslekleriyle uğraşacaktır; bizimkiler (Çinliler) tarımcılık ve elbise üretimi, sizinkiler okçuluk ve avlanma gibi ekonomik faaliyetlerde bulunacaklardır” diye âdeta olayı vurgulamaktadır.

Asya okçuluğunda sesli okları olarak adlandırılan okların, ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda , bilim adamları ve araştırmacılar değişik yer adları ve isimleri kullansa da, konu ile ilgili legant ve hikayelerde yer olarak İç Asya gösterilmektedir. Anlatılan leganta göre; “Hiung-nular’ın efsanevi tigrini(prensi)

Mou-tun (Megaher) babası hakan tarafından komşu devlete rehin olarak verilmiş ve bu tutsaklıktan güçlkle kurtulmuştu. Kabilesine geri dönüp tiginlik haklarının tekrar kazanmasına rağmen, babasına kin beslemekteydi. Öte yandan, iyi okçuların yönetimi ona verilmiş, efsanenin anlatımına göre; onun isteği olan sesli okları bu okçular yapmışlardır. Mete yalnızca bir hakan ya da komutan değildir; aynı zamanda silah icat eden ve yaptıran bir askerdir. Bu nedenle Çin kaynaklarının hepsi vızlayan okun Mete tarafından icad edildiğine inanırlardı. Vızlayan oklar, kemik bir ok ucuna delik açmak suretiyle yapılırdı. Bu oku çoğunlukla işaret vermek ve yön göstermek için komutanlar kullanırlardı⁽¹⁸⁾. Mete (Mou-tun) kendisinin vurabildiği herşeyi okçularından vurmalarını ister ve buyruğa uymayanları idam ettirmiş. Buyruğuna uyulmasına memnun olduktan sonra, o ve adamları, göçebe hayatının bir bölümü olan büyük bir süre avına çıkarlar. Bu avda, Mete babasını sesli okla vurması üzerine, onun okçularının attığı yüzlerce ok da, babasının vücudunu delik deşik eder, vücuduna saplanan okların şaftı üzerindeki sert tüyleri yüzünden vücudunun yere değmediği anlatılmaktadır. Mete, babası Tuman'ı töreye ve örfeye uymadığı için öldürmüştü⁽¹⁸⁾.

Mete'nin buluşu olan oklar, çok gelişkin silahlardı. Bunlar aracılığıyla, Mete büyük bir Türk ilhanlığı meydana getirilebilmiştir⁽¹⁾. Mou-tun'un, buluşu olan bu özellikli ok, atıldığında ısıklık gibi ses çıkararak hedefe giderdi. Mou-tun'un ok attığı hedefe, okun çıkardığı ısığın sesini izleyerek onbin kişi birden ok atardı. Havayı yırtarak çığlık çığlığa uçan oklar, bütün Avrasya'da çok ünlü idi⁽¹⁸⁾. Savaşçıların yönetilmesinde ve yönlendirilmesinde birliklerin komutanları tarafından kullanılırdı.

Vızlayan oklar, kemik bir okun ucuna delikler açmak suretiyle yapılırdı⁽⁵⁾. Sesli okların yapılış ilkeleri: a) Deliğin kenarı ayrılan hava akımı, b) Metal iğne, c) Ses bölümünün duvarları , d) Ok şaftı, e) Ses çıkarma bölümünü bağlayan sinir... Orijinal hikayelerden edinilen izlenimler göre uçlar şu şekilde yapılmaktaydı: Bir parça katı madde (çoğunlukla boynuz) bir torna tezgahında sıkıştırılıp, üzerinde ses bölümünü oluşturmak için bir ucundan delinir ve sonra istenilen şekle getirilir. Daha sonra üzerine delikler açılarak, ses bölümüne havanın girmesini sağlayacak şekilde biçim verilir. Bu delikler ve okun şekli sesin çıkmasını sağlamaktadır. Uç bölüm şaft üzerine yerleştirilir ve bazen sinirlerin bağlanması ile sabitlenir.

Ses çıkaran uçların çoğunun kesit alanı yuvarlak olmasına rağmen, diğer şekillerde kullanılır. Eğer okçu, sesli okunu birden fazla kullanmak istiyorsa, etkiden dolayı

okun kırılması problemi göz ardı edilmeyecek bir sorundur. Çinliler demirden yapılmış küçük sesli uçlar kullanmaktaydılar, ama, bu yalnızca istisnadır. Genel olarak söylemek gerekirse, Çinliler ve Moğollar sesli oklara demir ya da ay şekilli uçlar takmışken, Japon okları genellikle çatallaşmış (Karimata) uçludur. Japonlar sesli oklarını kısa kirişli çivilerle eğmişlerdir ve bu bambu şaftın boş merkezine eklenmiştir. Bu muhtemelen ucun sıkıca yerine oturması amacıyla kullanılmıştır.

Çinliler ve Japonlar en geniş ok uçlarını kullanmışlardır. Uzunluğu altı inç (15 cm), çapı dört inç (10 cm) olan “ Ming-ti” ve bazı Japon okları “ Hika-ya” hemen hemen aynı genişliktedir. Bu geniş uçları destekleyen şaft ve kuyruk kısmı boyut olarak uygun hale getirilmiştir. Bu büyük oklar, ancak daha kuvvetli yaylarla (80-100 kedi ağırlığında) birlikte kullanılmaktaydı.

Belki de en küçük sesli ok ucu Türkler’e aitti ve o kadar küçük uçlardı ki, şaftın bir uzantısı olarak görülürlerdi. Bunlar kemik, fil dişi yada kara boynuzdan yapılırdı. Ses delikleri yalnız kenardan kenara açılmasına rağmen, ok boyunun bu tür oklarda ses çıkartmada önemli olmadığını gösterircesine yüksek ve keskindir.

Okun ses çıkartmasını sağlayanın ne olduğu bilindikten sonra, sesli okların yapımı kolaydır. İlke flütünki ile aynıdır. Sesli ok belli bir ivme ile fırlatıldığında, hava akımı ses deliklerinin yüzeyinde hareket eder. Bu delikler, ucun açık yüzeyinin havayı deliğe doğru hareket ettireceğini, böylece hava akımının uzak kenardaki köşeye vuracak şekilde yerleştirilmiştir. Bu hava akımını iki yöne ayırır. Havayı ses bölümünde titreştiren ve ses yaratan bu ayırımdır.

Erken dönemde göçebeler bir geceyi dört bölüme ayırırlar; ilk bölüm gece yarısında, son bölüm ise gün batımında sona erermiş. Bu bölümlerin sonlarında, nöbet tutan savaşçılar tarafından, birinden diğerine uyanıklıklarını göstermek amacıyla göğe doğru ve nöbet yerleri yönünde atılan sesli oklarla vurgulanırmış. Bu olayda asıl amaç askeri sinyal ve mesaj iletimidir. Bu okların diğer bir kullanım yeri de, savaşta çıkarttıkları çığlık biçimli seslerle psikolojik etki yaratma düşüncesidir.

EĞRİ OKLAR (WANG-SHİH)

Çin yıllıklarında sıklıkla söz edilen eğri oklar nesnel bir gerçeklik mi, yoksa simgesel bir anlam mı taşıyor olduğu açıklıkla belli değildir. Çanak atma oyununda, eğri oklardan sık sık söz edilir. Burada nezaket gereği bir küçümseme ifadesi olarak kullanıldığı ele alınıyor. Granet’de bu soruyla ilgileniyor ve bu eğri okların başka

yerlerde de kullanıldığını gösteriyor. Ve oklarla, Shang kralı Wu-i (ve tabii ki satrançla) arasında bir ilişki kurmaya çalışıyor. Eğri oklar, kimi zaman simgesel bir yapıya bürünerek hayaletleri vurmaya için kullanılıyordu. Bu okla birlikte, büyük Yin'in yayının da kullanıldığı görülür. Büyük Yin'le kastedilen Ay idi. Yani burada gök bilimsel nesnelere söz konusu idi. Han-shu'nun anlatımına göre, eğri ok bir gökyüzü fenomeni olarak, gece ortaya çıkıyordu. Whan-shih Han-shu'daki yorumu gökyüzü köpeğiyle akraba olan bir kuyruklu yıldız çeşidi olarak ifade ediliyor. Chin-shu ise, onu Merkür gezegeninin bir belirtisi olarak görüyor. Kralların şölen arabalarında, Ku yayı ve eğri ok bir yıldız sembolü olarak karşımıza çıkıyor. Öyle görünüyor ki eğri ok, çanak atma oyununda basit bir nezaket ifadesi değildi. Aksine burada gökbilimsel düşüncelerle bağlantılı dinsel bir ok söz konusuydu. Bu da yine kuzey halk kültürlerine aitti⁽⁷⁾.

Yine, Çin yıllıkları incelendiğinde "Ku" yayı ile "eğri" ok göklerin hakimi "Tien", yani "Göktaarı"nın olduğu gibi, yeryüzündeki egemenliğin sahibi olan hakanın ve hakanlığın da güç ve egemenliğinin sembolü idi.

ERKEN DÖNEMDE OKÇULUK ALIŞTIRMALARI

Yaklaşık üçbinbeşyüz yıl önce Çin kıtasının kuzeyinde, kıyı halklarında yaygın olan Şamanistlik bir okçuluk mezhebi vardı. Şamanlar ve hakanlar yağmur yağması için, selleri azaltmak ve düşmanları otlaklarından uzak tutmak için okçuluk ayinleri düzenlerlerdi. Şamanlar arasında ünlü olan klanı "Yi" denirdi. Kıyı halklarının inancına göre, bu mezhebin kurucusu, kuraklığa ve kıtlığa neden olduğu düşünülen gökteki dokuz güneşi vurmuştu⁽²¹⁾. Bu nedenle düzenlenen törenlerde simgesel alanlarda nesnel okçuluk aktiviteleri yürütülürdü. Bu törensel ayinler; okçuluk için çok önemli bir arka plan oluşturmaktaydı.

Eski Chou hakanlık hanedanında okçuluğun; hem mistik ayinlerde, hem de savaşlarda çok önemli bir yeri vardı. Bu ayinlerde, okçuluk, müzik, savaş arabası kullanma, okuma ve aritmetiğiyle soyluların eğitildiği okullarda zorunlu bir dersti⁽²¹⁾. Bu dersler hem dinsel bir eğitim, hem de savaş eğitimi konumu taşırdı.

Yaklaşık bin yıl sonra, günümüzden ikibin yıl önce, okçuluk hala hükümdarlık sarayındaki ayinlerde önemli bir yere sahipti. Konfiçyüsçü rahipler, eski şaman ayinlerini, Konfiçyüs erdemlerini sembolize etmek için düzenlenmiş atış ayinlerine dönüştürdüler⁽²¹⁾. Halkın okçuluk olgusuna aşırı düşkünlüğü ve vazgeçememesi

nedeniyle, bünyesi bu tip aktivitelere uygun olmayan Konfiçyüs dini, yok edemediği ayini, bünyesinde bir erdem olarak kabul etmiştir.

Çinliler'in "Barbar" olarak adlandırdığı, Çinli olmayan, ancak Çin'de devlet geleneğini kuran Choular döneminde, askerliğin öğretildiği Pi_yung" adı verilen bir saray okulu vardı. Bu okulda hakan ve ihtiyar (usta) alplar, başlarında hakanın oğlu bulunan genç alpları yetiştirirdi. "Devlet Oğulları" denen ve çoğunluğu "Chou"lara bağımlı beylerin oğulları olan genç alplar, silah kullanmayı, özellikle ok atmayı öğrenirlerdi⁽⁹⁾. Hakanın ilahi kurban töreninden önce, öğrenciler okulda (Pi-yung'da) bir ok atışı karşılaşması düzenlerlerdi. Atış yarışlarındaki davranışlar sıkı kurallarla sınırlıydı. İleri ve geri gitmenin belli şekilleri vardı. O anki tutum çok sakın ve disiplinli olmayı gerektiriyordu. Eşlik için müzik şarttı. Yay ile ok atışı okul ödevi olarak Tşu zamanından önce bile, Hia ve Yin hanedanı zamanında temel derslerden biriydi. O zamandan beri önemli bir ders olarak kalmıştır. Tşu'nun torunu Tai-Tsu (M.S.627-650) askerlerini sarayın önünde çalıştırır, üstün başarı gösterenleri ödüllendirirdi. "Söğüt ağacının yapraklarına atış yapmak" askeri eğitimin bir parçası durumundaydı⁽¹⁶⁾. Çin'in kıyı halklarından olan Prototürk'lerin dini hayatında söğüt ağacının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bir kuzey ağacı olarak, kuzey kültüründeki Ch'ing-ming şöleniyle bağlantılı olması çok önemlidir. Kuzey halklarının dini at yarışlarında, söğüt dalının rolü çok büyüktür. Söğüt dalına ok atma, Ch'tanlar'ın özel bir şöleniydi. Normalde beşinci ayda kutlanılan bir şölendi, ama onlar yağmur yağmadığında da bu şöleni düzenliyorlardı. Bu şölen aynı zamanda bir top oyunu ile de ilgiliydi. Atın üstüneyken ucu sivri oklarla, söğüt dallarına atışlar yapılırdı ve önce büyük ağaç dalını vurup, sonra budağı almaya çalışırlardı. Söğüt ağacı, kuzey kültüründe sadece ilkbahar şöleninde değil, aynı zamanda yaz şöleninde de rol oynamaktaydı⁽⁷⁾. Çinliler'ce yabancı görüldüğü, yine onlarca sembolik olarak bir anlam taşımaması nedeniyle, yabancı etkileşim olarak değerlendirildiği için barbarların iktidardan düşmesi sonucu, göçebe kültürü güç kaybına uğradığından bu festival geleneklerinin ortadan kaldırıldığı görülür. Bu ok atma biçiminden dolayı, Tşu hanedanı zamanındaki "ok atma töreni" önemini yitirmiş ve Beş Hanedan döneminde tamamen ortadan kaldırılmıştır⁽¹⁶⁾.

Çin'in kıyı halklarını oluşturan barbar toplumlarda halk da ok atışı yapmayı öğrenirdi. Toplumun doğrudan atış dersi aldığı dört resmi "askeri bayram günü" vardı. Soyluların (aristokratların) halkla atış yarışları dışında karşılaşabileceği bir başka ortam yoktu. Karşılaşmalarda aristokratlar, diğerlerinin karşısında eğilerek

onlara öncelik tanır ve ondan sonra, oradan dönünce rahibini selamlar ve onunla birlikte şarap içerdi ki, bu insanların atış yarışlarına ne kadar saygı gösterdiklerini anlatır durumdadır⁽¹⁶⁾. Bu ok atışı yarışlarında başarılı olanlar kutsal kadeh ile, başarısız olana boynuz ile şarap sunulurdu⁽⁹⁾.

Orta Asya'daki Hun yükselişi olmasaydı, Çinli insanların yaratıcı kabiliyeti ve teknolojik yeteneği savaş alanında ok ve yaya bir son verebilirdi. Piyade ve savaş arabalarıyla, ovalardaki savaşlarda yetenekli olan Çin ordusu at üstündeki yetenekli okçularla karşılanıyordu. Tam Tatar Yaylı savaşta belirgin bir silah halini aldığına, düşman kale direklerini değiştirdi. Wu-ling of Chou kralı, zaten Tatar Yayıyla donanmış geleneksel piyade yapılanmasını bir kenara bırakmaktan başka çareleri olmadığını, kabarık Çin kaftanlarını bir kenara bırakarak, Hun savaşçılarının giydiği kısa tunikleri giymeleri ve at üstündeyken yayla atış yapmaları gerektiğini fark etti⁽²¹⁾. Kuzey Çin'de devlet kuran, köken olarak Prototürk olarak kabul edilen Cav (Chou) devleti, özellikle Hsiung-nular ile yakın ilişki içindeydi. Hsiung-nu askeri tehdidine kendi bölgelerinde karşı koyabilmek için, kral Vu-ling M.Ö.307 tarihinde barbar kıyafetinin resmi olarak benimsendiğini belirten ve halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini öngören bir emirname çıkardı. Bu "barbarlaşma" politikası hemen meyve verdi⁽²⁵⁾. O zamandan sonra yüksek güçteki Tatar Yayları ile birleşmiş at sırtındaki okçuluk yeteneği kuşatmak için, Çin askeri okçuluk çalışmasının bel kemiği haline geldi. Bu temel tekniksel karışım, Çin'in ana stratejik konusu, sınırlardaki at üstündeki erkekler (ve kadınlar) olduğu sürece daha sonraki bin yılda da devam etti⁽²¹⁾.

Diğer bir başka ilerleme, Wu Ze Tien imparatoriçesi yediyüzyirmi AD. sıralarında, süvari ve piyade okçuluğunun askeri sınavlarda zorunlu hale gelmesini emrettiği dönemde Tang hanedanında meydana geldi. Bu, okçuluk tekniği üzerinde akademik ilginin harekete geçmesini ve bu güne kadar gelen büyük Çin okçuluk kitaplarının yayınlanmasını sağladı. Okçuluk çalışmaları Ming Hanedanı'nda (1368-1644) ve takip eden Qing Hanedanı'nda da (1644-1911) büyük bir ilgi odağı olarak kalmaya devam etti⁽²¹⁾. Ancak şurası kesinlikle bilinmesi gerekir ki, Çinliler'de ve sonradan Çinlileşmiş yabancı hanedanlar dönemindeki ok ve okçulukla ilgili gelişmeler, aralarında Prototürkler'inde bulunduğu barbar olarak adlandırılan halkların etkisiyle ortaya çıkmış ve hanedan yıllıklarında da bu belirleme açıklıkla vurgulanmıştır.

Ok atma çalışmaları değişiklikler göstermekteydi. Tongutlar'da okun sivri ucu bir yere batırılır ve sonra at üzerinden koşturma sırasında yerden alınarak yayla atış

yapılırdı. Binici atı koşturma sırasında atı kırbaçla hızlandırmalı, dizginleri tutmadan, sadece bedenin hareketleriyle atı yönetmeli, yönü ayarlamalı ve ok ile yayı çıkararak atış yapmalıydı. Aslında bakıldığında bu pozisyonda atın üstünde oturmanın mümkün olmadığı düşünülebilir. Yine de hedefe yöneltilen oklar şaşmadan yere sırayla atılırdı. Bir başka biçimde ise, tek bacaklarıyla yerde kalarak, atı koşarken onu rahatsız etmeden, kendileri kaykılarak yana atabilirler, geriye dönebilirler ve geriye doğru ok atışı yapabilirlerdi⁽¹⁶⁾. Bilindiği gibi, müzik eşliğinde dört yöne ok atış bir ibadet biçimi idi ve bir tören ortamında gerçekleştirilirdi.

Ok atışında başarıyı sağlamak için parmak kuvvetinin güçlenmesi amacıyla; parmakların karşılıklı basıncıyla yuvarlanan erik büyüklüğünde, kuars kristalinden yapılan kürelerle özel bir jimnastiğin oluşturulması da ilginçtir. Yani bu, kas kısımlarının bir araçla bilinçli olarak güçlendirilmesidir⁽¹⁶⁾.

Göçebelerin ordularının ana birimini tahta eyer ve üzengi kullanan okçular oluşturmaktaydı. Bu donanım onlara dört yöne ok atabilme imkanı sağlıyordu. Karma ok üçyüz yard uzaklıktaki bir insanı öldürebilmekte ve menzili ortalama altıyüz yard idi. Bizans süvarisinin atış takımı arasında ilk kez “Strategikon” da göze çarpan demir üzeninin Avar ve Türk örneklerine öykündüğü de olasıdır⁽²³⁾. Okçuların öne, arkaya ve dört yöne sağlıklı olarak ok atabilmeleri için yüksek bağlanan üzengi, ok ve kement atma için daha uygundur. Çünkü süvari, diz kapaklarını sıkma suretiyle bacak kaslarının titremesini ortadan kaldıracaktır. Ancak uzun üzengi süvarinin bütün bacağını zorladığı için sakınca teşkil etmektedir⁽¹²⁾.

Erken dönemde savaşlar senaryosu, artistleri ve dekorları önceden belirlenmiş, odağında okçuluğun temel motif olduğu sahneleri canlandırır gibi idi. Ordu düzeninde gruplar beş sıradan oluşmakta; ilk ikisi süvari kılıcı, mızrak ve yay taşırken deri zırh giyerlerdi. Diğer üçü ise, süvari kılıcı ve yay taşırken arka sıralar ön sıraların önüne geçip ok atarlar ve düşmanın morali ve disiplini bozulduğunda geri çekilirlerdi. Zırhlı olmayan savaşçılar ipek gömlek giyerlerdi. Çünkü zırh giymemenin oklara karşı daha etkili savunma olduğunu fark etmekteydiler ve böylece de yaralanmalar en aza indirgenirdi. Ok, savaşçıya isabet ettiğinde savaşçının üzerindeki ipek gömlek okun ucuna sarılarak onun hızını ve darp şiddetini azaltarak kolaylıkla çekip çıkarılabiliyordu. Bu da yaralanmada daha fazla yarık olmadan ve dikenli ok uçlarının tehlikesi aza indirgenmiş olarak okların çıkartılmasını sağlıyordu.

Yay ile hedefe atış yapmanın yanında, okçunun gücünü ölçmek için belli uzaklıklara ve havaya da atış yapılırdı. Türkler’de “Ogad Adatergantes” adıyla bilinen, Kırgızlar’ın ünlü bir okçusu (Manas)nun anısına Krasnoyarsk bölgesinde geleneksel olarak düzenlenen bir festivalde, İç Asya’nın en iyi okçularının bile ulaşamayacağı Kadatdağ ve Tengrikul’daki iki kaya arasındaki dörtbuçuk ayak aralıklı yüzonbir ince çubuk dizilerek ok atışı yapılırdı. Bu, İç Asya’da rekor bir uzaklık idi. Yine güçlü ok çekme ve atma ile ilgili olarak Kalmuk bir Saysan tarafından Pallas’da; oku atan okçunun, bir zamanlar prensin isteği üzerine iddiaya girerek yakın bir mesafeden okla bir atı gövdesinden vurduğu ve okun kamış çubuğunun diğer taraftan çıktığı anlatılmaktadır⁽¹⁶⁾.

Hun başbuğu Atilla’nın en önemli rakibi olan Aetius, gençliğinde - muhtemelen 405-408 yılları arasında- Hunlar’ın elinde rehineyken onların olağanüstü ata binme sanatlarını ve ok atma becerilerini olduğu gibi, herhalde dillerini de öğrenmişti⁽²²⁾. Bu birikimine göre ordusunun ve savaşçılarını düzenleyerek eğitmek süratiyle, Hunlar’a karşı başarılar elde ettiği bilinmektedir.

TÖRENLİ OK ATIŞLARI

Yay ile ok atma Chou zamanında, yüksek tabakadaki insanların tipik bir geleneğiydi. Hem feodal bir spor ve hem de dini bir yarışmaydı. Kısmen de olsa bu dini tören, Han döneminde de korunduğu görülür. Eril (erkek) prensibinin (Chang-heng) açmakta tereddüt eden tomurcuklara ulaşabilmesi için ilkbaharda yapılıyordu. Demek ki yay ile ok atma, verimlilik düşüncesiyle bir araya getiriliyordu. Hedef tahtası kare biçiminde ve vurulan hayvanları temsil ediyordu, yine burada ok atmanın esas anlamını gösteriyordu⁽⁷⁾.

Choular zamanında yapılan ok atma törenlerinde okçuluk büyük bir rol oynardı. Çoğu kez, törenli ok atışlarının kuzey ülkeleri ile ilişkisi olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda bu törende Li-shou’nun (tilki kafası) şarkısı söylenirdi. Ok atmalardaki mesafeleri, Li-pu (tilki adımı) adında bir ölçme aracıyla ölçülüyordu. Böylece, tilki ile Choular’ın özel ok atma töreni arasında sıkı bir ilişki olduğu anlaşılıyor. Tilki ve onunla ilgili efsanelerin kuzey kültürüne ait olduğu düşünülüyor. Bir söylenceyi kaydeden Hsüen-chung-chi’de anlatıldığına göre, elli yaşındaki tilkiler ahlaksız kadınlara, daha yaşlıları da güzel kızlara ya da şamanlara dönüşüyorlardı. Han-shih Wai-chuan’da tilkiye, “Su Tanrısı” diye hitap edilmektedir. Tilkiye tapma ibadetinin kuzeyden çıktığı söylenebilir. “ Hu” tilki kelimesi her zaman ve her yerde “ Hu” barbar kelimesiyle

karıştırılmıştır. Ve bu karışıklık bir kelime oyunu olmaktan çıkıp, daha derinlere inebilir. Granet, tilkinin bazı efsanelerde rol oynadığını tahmin ediyor. Nitekim Han-cho efsanesinde, Han-cho'nun erken ölen karısı Hsiung-nu (eril tilki) ya da Shun-hu (saf tilki) ailesinden geliyordu. Shun-hu klanı tanrıça Han-chu efsanesindeki okçu kadın I'la aynı kişidir. Daha sonraları “Hang-o” ay tanrıçası olur. Bunların kuzey kültürüne ait efsaneler olduğu bilinmektedir⁽⁷⁾. Ayrıca Orta ve Güney Çin'de hiç tilki bulunmamasına karşın, kuzey Çin'de ve Avrasya göçebelerinde totemik bir hayvan olması, bu temayı işleyen okçuluk törenlerinin ilişkili olduğu etnik topluluğu belirlemede anahtar görevi yapacak noktadadır.

Yay ile ok atma töreni, P'an-kung'da yapılıyordu. P'an-kung, erkek evi olarak tabir edilen bir yapıya benziyordu. Ama bu evde sadece tören yapılıyor, ok atma açık alanda gerçekleştiriliyordu. P'an-kung'un ne çeşit bir yapı olduğu ya da bir erkek evi mi olduğu şüphelidir. Granet, P'an-kung'u Lin-t'ai ile – onu kuzey batı kültürüyle bir araya getirmişti-bir tutmak istiyordu. Diğer taraftan P'an-kung'u Kore'deki erkek evleriyle de bir tutabiliriz, çünkü orada da genç erkekler ok atmakta ustalaşıyorlardı. Her şeyden önce şuna inanılmaktaydı ki, bu bina ile tören arasında kesin bir bağ mevcut değil, aksine bu bina zaten önceden de açık havada yapılan tören için inşa edilmişti⁽⁷⁾.

Eğer yay ve ok atma törenini kuzeyle bir ilişkisi varsa, o zaman törenin kendisinin de kuzeyle bağlantısı olması gerekir. Ne yazık ki burada söz konusu olan materyaller eksiktir. Kuzey halklarının çok iyi nişancı olduklarını biliyoruz, ancak eski zamanlarda yani atın evcilleştirilip, süvarilikte kullanılmasından önce de bir ok atma törenlerinin olup olmadığını bilmiyoruz. Sonraki dönemlerde T'u-chüeh (Türkler) ve Çinliler arasında atış yarışmaları ve daha bir çok törenin-örneğin at üstünde yapılan hedef vurma yarışmaları-yapıldığını biliyoruz. Bu törenlerin eski zamanlara mı ait olduğu ve at olmadan mı yapıldığını göremiyoruz⁽⁷⁾.

ÇÖMLEK (ÇANAK) ATMA (T'OU-HU)

Bu okçuluk faaliyeti bir şans oyunu niteliği taşımaktaydı. Oyunun sonuçları üzerinde izleyiciler tarafından bahislere girilirdi. Bu oyun, gelenek olarak törenli ok atışı ile aynı kurallara sahipti, ancak onun bir minyatürü şeklinde düzenlenmekteydi. Aslında Prototürk ve Türkler'de şans oyunları çok yoğun bir ilgi alanıydı. Hatta bu oyunlarla fala bakılıp, kehanette bile bulunulurdu. İlk zarlar ok şeklinde idi ve ok atılarak sayılar belirlenirdi. Zamanla oklar küçülerek zarlar bugünkü şeklini almıştır.

Yay ile ok atmadaki geleneklerin geçerli olduğu bu oyuna ok atma ya da çanak atma oyunu adı verilirdi. Bu törende de tilki kafası şarkısı söylenirdi. T'ou-hu'da bir yarışmaydı ve bu törende de şarap içilirdi. Her iki tören de sıkı bir şekilde birbiriyle bağlıydı. Ancak yay ile ok atma töreni, sarayda ve başkentlerde düzenlenen büyük bir gelenektir. Çanak atma ise, yüksek tabakadan (Aristokrat) insanların evlerinde yapılan bir gelenektir. Yay ile ok atma töreni için geniş bir yere ihtiyaç duyulurken, çanak atma töreni bir ev içinde de yapılabilirdi⁽⁷⁾.

Çanak atma oyununu oynamak için bir çanağa ve oklara ihtiyaç vardı. Belirli bir uzaklıktan çanağın içine oklar atılırdı. Okların dışarıya sıçramaması için çanağın içine fasulye konulurdu. Bu oyun iki grup tarafından oynanıyor ve her isabet ettirilişte de marka kazanılıyordu. Her kazanılan oyun, bir at sayılıyor, gerçek olmasa da bu oyunda kazananlar at ile ödüllendiriliyordu. Ama bu başlı başına bir olay. Bu oyun dut ağacından ya da başka ağaçtan yapılmış oklarla da oynanıyordu. Daha eski zamanlarda ise, bambudan yapılmış oklarla oynanırdı. Eski literatürde bu oyundan fazla söz edilmiyor. Daha yeni literatürde ise, zaman zaman da olsa karşımıza çıkıyor: Chin zamanında bir adamın sevgilisi bu oyunu o kadar iyi biliyormuş ki, bir paravanın arkasından bile isabet ettirebiliyormuş. T'ang zamanında da bir adam arkası dönük olarak okları çanağın içine atabiliyormuş. Bu oyun daha sonraki zamanlarda, çeşitli biçimlerde oynanmış ve başarı derecelerine göre, elde edilen ödüllerin özel terimlerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan en önemlileri Hsiao (bir at türü) ya da Hsiao (baykuş) idi. Kimi zaman Hsiao (baykuş) yerine Cihao (güzel kadın) geçebilmekteydi⁽⁷⁾.

Belki bu oyunla, başka bir oyun (bir süre T'ang döneminde sokaklarda oynanan oyun) arasında bir ilişki mevcuttu. Bu oyunun adı da T'oğ-hu idi. Bu oyunda ise, yere bozuk para atılırdı. Sanırım bunu yaparken çanak atma oyununun özel bir uyarlaması gerçekleştirilmiş olabilir. Bu da Türk akıncılarının bilinen geleneğinin bir işareti sayılmaktaydı⁽⁷⁾.

SONUÇ

Yazılı ve sözlü edebiyatın olduğu gibi ilkel dinin de öğretilerini dile getiren kosmogoni, teogoni, mitoloji, efsane, destan, hikaye, masal gibi kaynaklardan ve onları doğrulayan arkeolojik ve etnolojik malzemelerden elde edilen veriler ışığında, erken dönem Türk kültür hayatında okçuluk faaliyetlerinin farklı etkinlik ortamlarında ve yerine getirdiği işlevler bakımından oldukça zengin bir uygulama

alanına sahip olduğu görülmektedir. Okçuluğa yönelik yeteneklerin gelişmesine imkan sağlayan avcılık, ekonomik değeri dışında, askeri, sosyal, idari ve sportif işlevlerinin ön plana çıktığı görülür. Bunun ötesinde, savaş ve av dışı zamanlarda da, okçuluk beceri ve güçlerini artırmalarına imkan sağlayan askeri bayramların ve okçuluk törenlerinin düzenlendiği görülmektedir. Ayrıca “kam” göreviyle yürütülen dört yöne ok atış seremonisi, belli yoğunlukta bir ön hazırlığı ve çalışmayı gerektirdiği ortadadır. Böylece bir öngörü ışığında yetişen toplum için, oldukça önemli olan bu dinsel motifin, yağma ve ulca düzenine dayalı ekonomik motifin yönlendirdiği Türk toplumu, geliştirdikleri bu yeteneklerle çağlar süren bir savaşçılık üstünlüğünü ele geçirerek, barış dönemlerinde okçuluk becerilerini tüm Asya boyutunda yarışmalarda ortaya koyarak, elde edilen başarıyı sosyal hayatta bir dikey yükseliş ölçütü yaparak, salt spor anlamında ilk belirtilerin gündeme gelmesini temin etmişlerdir. Önceleri kült kökenli olarak, askeri amaç dışında, yürütülen uygulamalarda, ulusal kimliğinde ateşlediği rekabete dayalı olarak, belli bir otoritenin gözetiminde ve ödüllü olarak yarışma organizasyonlarının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tüm Avrasya bozkırını kapsayan sınırlar içinde, genel çerçeveye katılan atlı göçebe halklar, ok ve yayın yapılışında kullandıkları teknolojik farklılıklar ya da uygulamadaki ayrılıklar, alt kimliklerinin esoterik kaynağı noktasına ulaştığı görülür.

Ok ve yayın yapımında kullanılan malzeme ve yapılış bilgisi okült (gizli) bir şekilde, ustadan çırağa aktarılarak, yapıcısına ve ailesine sosyal hayatta seçkin bir yer kazandırdığı görülür.

Ok ve yay kullanımı çok erken dönemlerde, sadece bireysel avcılıkta kullanılan av silahı olarak kullanıldığı, şaman inancına göre av tanrısınca insanlara sunulduğu düşünülürken, kurumsal av ve savaş silahı konumuna gelmesiyle de savaş tanrısınca insanlara imkan sunması amacıyla icad edildiği vurgulanmış, köken ve doğuş efsaneleriyle halklarca ulusallaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Kurumsal av ve bu avda uygulanan okçuluk taktik tekniklerinin zaman içinde, savaş eğitimi ve taktiği uygulaması şekline dönüşerek, okçuluk faaliyetinin odağında yer aldığı temel nitelik haline geldiği anlaşılmaktadır.

“Okçuluk Evleri”, “Cesaret ve Yiğitlik Deneme Evleri” ve “Pi-yung” gibi sürekli okçuluk eğitimi yapılan ve Asya’da oldukça yaygın bir işlev üstlenen bu organizasyonlarında, ilk spor klübü niteliği taşıdığı görülmektedir.

Bu bulgulardan hareketle; Erken dönemde Çin'in kuzeyindeki kıyı halklarında yaygın olan şamanistik bir okçuluk mezhebinin bulunduğu; yağmur yağması, sellerin azalması ve düşmanları otlaklardan uzak tutmak gibi nedenlerle okçuluk âyinleri düzenledikleri, bu âyinlerin de okçuluk için zengin bir arka plan oluşturduğu söylenebilir. Erken dönemde Türkler'ce düzenlenen şöenlerde, Çing-Ming gibi (yeniyıl) kutlama törenlerinde, yoğ adı verilen matem törenlerinde halkın tasasını dağıtma ve halkın dayanışma ve birlik, beraberlik duygularını geliştirmek amacıyla düzenlenen toplantılarda, kimi zaman dinsel, kimi zamanda salt sportif amaçlarla gerçekleştirildiği düşünülen oyunun, av ve savaş taktiklerinin geliştirilmesi amacıyla uygulandığı söylenebilir. Günümüzde halen sürdürülmekte olan modern okçulukla, erken dönemde uygulanan okçuluk aktiviteleri sportif amaç yönünde tam bir örtüşme sağlamasa bile, başlangıç halinde bir sportif tezahür olarak değerlendirilebilir. Gerk hedef atışları yönünden, gerekse mesafe katetme yönünden erken dönem İç Asya okçularının kırdığı rekorlara, modern okçuluktaki teknik gelişmelere rağmen hâlâ yaklaşılamaması doğu okçuluğunun arka planında incelenmeye değer önemli öğeleri varlığını düşündürmektedir. Okçuluğun doğrudan dini ve astral nedenlerle yapıldığı gibi, geçimin temini için avcılıkta kullanıldığı, yani ekonomik işlevinin de söz konusu olduğu düşünülebilir. Bütün Türk boylarının, kimliklerini ve hiyerarşik düzenlerini bile bu maddi kültür unsuruna dayandırmak suretiyle, kendilerini tanımladıkları düşünülrse, bu alandaki kültürün ve kültür unsurlarının eskiliğine ve zenginliğine tanıklık etmektedir. Türkler'de erken dönemde salt ödüllü okçuluk yarışmalarının da yapıldığı, ancak doğrudan ödülün kozmik bir nitelikte olduğu, maddi değerinden çok manevi yanının daha önemli olarak görüldüğü söylenebilir. Okçuluk yarışmaları, ulusal kimliklerin ön planda yer aldığı, dinsel kökene bağlı şamanistik okçuluk ayinleri biçiminde, belli bir otoritenin kontrolü altında ve kuralları belli olarak, belli düzeydeki yarışmacıların katılabileceği, geleneksel bir spor ortamı olarak düşünülebilir.

KAYNAKLAR

1. Altheim, F.,Asya'nın Avrupaya Öğrettiği, III.Baskı, Özne Yayınları, İstanbul 1998, (Çev:Emin Türkelçin).
2. Demirel, H.,Türk Destanlarında Güzellik – Destan – Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları, 2.Baskı, Ötügen Yayınevi, S(81-86), İstanbul 1985.

3. Divitçioğlu, S., Köktürkler, I.Basım, Ada Yayınları, İstanbul 1987.
4. Durmuş İ., İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, I.Baskı, Ankara 1993.
5. Eberhard, W., Çin'in Şimal Komşuları, I.Baskı, TTK Yayını, S(22), Ankara 1942.
6. Eberhard, W., A.Ü.D.T.C.F.Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, S(20-30), Son Kanun, Şubat 1943.
7. Eberhard, W., Lokal Kulturen Im Alten China, 1 Teil: Die Lokal Kulturen Desnordes Und Westans Leiden: E.J.Brill, 1942.
8. Esin, E., İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, Türk Kültürü El Kitabı, I.Baskı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, II.Cild I/B, İstanbul 1978.
9. Esin, E., Türk Kosmolojisi, Türk Kültürü El Kitabı, Seri II'ye ek, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979.
10. Giraud, R., Göktürk İmparatorluğu, I.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
11. Gökalp, C., Çin Kaynaklarına Göre SHIH-WEI Kabileleri (Protomoğollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi), I.Baskı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973
12. Gumilov, L.N., Eski Türkler, I.Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999 (Çev: D.Ahsen Batur).
13. Haussing, H. W., İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi, I.Baskı, Geçit Yayınevi, Kayseri 1997, (Çev:Müjdat Karayerli)
14. İnan, A., Doğu Türk ve Moğol Folklorundaki "Edrene" Kelimesine Dair, AÜDTCF.Dergisi, Cilt:1, Sayı:5, S(133-135), Temmuz – Ağustos 1943.
15. Jirmunsky, V.M.;Kitabı Korkud ve Oğuz Destan Geleneği, Belleten, Cilt:25, Sayı:100, S(628), 1961.
16. Kinzler, İ., Die Leibesübungen der Zentralasiatischen Völker, Inauguraldissertation Zur Erlangung des Doktorgrades, Grazim November 1947.
17. Nemeth, G., Hunlar ve Tanrının Kılıcı Atilla, I.Baskı, Özne yayınları, İstanbul 1996.
18. Ögel, B., Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, I.Baskı, I.Cilt, Ankara 1991.
19. Rosany, L., Tarihte Türklük, III.Baskı, TKA Yayını, Ankara 1993.
20. Roux, J.P., Türkler'in ve Moğolların Eski Dini, I.Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.
21. Selby, S., The Archery Tradition Of China, Newyork 1997.
22. Sinor, D., Hun Dönemi Erken İç Asya Tarihi, I.Baskı, İletişim Yayınları, S(245-282), İstanbul 2000, (Çev;Prof.Dr.Mete Tunçay).
23. Szadeckzky, K. S., Avarlar, Erken İç Asya Tarihi, I.Baskı, İletişim Yayınları, S(283-310), İstanbul2000, (Çev:Prof.Dr.Ruşen Sezer).
24. Yü, Ying-S., Hsiung-nu (Şuyung-nu), Erken İç Asya Tarihi, I.Baskı, İletişim Yayınları, S(283-310), İstanbul 2000, (Çev:Ruşen Sezer).
25. Yücel, Ü., Türk Okçuluğu, I.Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.